

TOLGA ECZANESİ: ECZ. MURAT ÖZDOĞAN'IN TÜRK ECZACILIK TARİHİ KOLEKSİYONU*

Ayten Arıkan**

Eczacı Murat Özdoğan'a ait eczacılık tarihi koleksiyonunu tanıtmaya başlamadan önce, ülkemizde eczacılık eğitiminin tarihçesine kısaca değinmemiz yerinde olacaktır.

Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu döneminde de, ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar, eczacılık mesleği bir ustanın yanında tamamen pratik olarak öğreniliyordu. Teorik öğretim, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de bir Eczacı Sınıfı'nın açılmasıyla başlamıştır (14 Mayıs 1839 tarihinde Tıbbiye'nin içinde başlayan bu öğretim günümüze değin süre gelmiş ve bu tarih, Eczacılık Bayramı olarak kabul edilmiştir). Eczacı Sınıfı'nda 1870 yılına kadar öğretim dili Fransızca olarak devam etmiştir. Başlangıçta öğrenim süresi 2 yıl olsa da daha sonra 3 yıla çıkarılmıştır. Eczacı Sınıfı'ndan ilk olarak 2 Kasım 1840'da Ahmet Mustafa Efendi ve Kadri Süleyman Efendi eczacılık diploması ile mezun olmuşlardır.¹

İstanbul'da bugünkü anlamda ilk eczahaneler onsekizinci yüzyılın ortalarından itibaren açılmaya başlamıştır. Kesin açılış tarihi bilinen ilk eczahane, 1757 yılında Bahçekapı semtinde açılmış olan 'İki Kapılı Eczahane'dir. Başlangıçta, eczahane sahiplerinin tümü azınlığa mensup kişilerden oluşuyordu. 1861 yılında İstanbul'daki 60 eczahanenin tümü azınlıklara aitti. 1890 yılında 260 eczahaneden yalnız 4 tanesinin sahibi Türk'tü. İlk Türk eczahanesi 1880 yılında Ecz. Halil Hamdi Bey tarafından 'Eczahane-i Hamdi' adı altında Zeyrek (Unkapanı) semtinde açılmıştır. Bu eczahaneyi Ethem Pertev (1895), Beşir Kemal (1898) ve Hasan Rauf (1900) tarafından açılan ünlü eczahaneler takip etmiştir.²

Ecz. Murat Özdoğan'ın koleksiyonunda bu dönemlere ait parçalar bulunmaktadır. Özellikle Ethem Pertev, zamanının ünlü markalarından olup kendi müstahzaratlarını da imal ederek günümüze kadar tanınmasını sağlamıştır.

Ethem Pertev, hazırladığı preparatları halka tanıtip sevdirmek için devamlı olarak reklamlar yapmış ve ilanlar yayınlamıştır.³

Eczahaneler, buldukları bölgelere göre 'İstanbul eczahaneleri' ve 'Beyoğlu eczahaneleri' olmak üzere iki kısımda incelenebilir. 1892 yılında İstanbul'da bulunan 267 eczahaneden 25'i Beyoğlu semtindedir. Bu bölgede çalışan eczahanelerden bazıları (İngiliz Eczahanesi, Büyük Della Suda Eczahanesi, Büyük Paris Eczahanesi ve Güneş Eczahanesi gibi) sahip oldukları ilaç çeşitleri, ilaç yapım yöntemleri ve apareyleri yönünden dönemlerinin Avrupa eczaneleri düzeyine erişmiş bir zenginliktedir.

Eczacılığın gelişmesinde öncü ve yaratıcı olan; ilk özel Türk eczanelerini açan Ecz. Ahmet Hamdi, Ecz. Bekir Ziya, Ecz. Ethem Pertev, Ecz. Beşir Kemal, Ecz. Cemal Kazım ve Ecz. Mehmet Kazım; ilk Türk tıbbi müstahzar laboratuvarlarını kuran Ecz. Kemal Atabay, Ecz. Abdi İbrahim Barut, Ecz. Süleyman Ferit Eczacıbaşı, Ecz. Mustafa Nevzat Pırsak ve Dr. İbrahim Ethem Ulagay gibi isimlere ve daha birçoklarına ait eserler M. Özdoğan koleksiyonunda yer almaktadır.

Türk eczacılık tarihi konusunda ilk çalışma 1852'de Eminönü ve Beyoğlu'nda Güneş Eczahanesi adı altında iki eczanesi bulunan Ecz. Vincent Zanni (öl.1885) tarafından "Türkiye'de eczacılık tarihi" adıyla hazırlanmıştır. İtalyanca olan bu çalışma, tamamen hafızaya ve hatıralara dayanmaktadır. 1945 yılında eczacılık öğretim programına Eczacılık Tarihi derslerinin konmasından sonra bu konuda ders kitabı düzeyinde ve derleme yöntemiyle hazırlanmış kitaplar hazırlanmıştır. En bilinenleri Naşid Baylav, Bedii Şehsuvaroğlu ve Turhan Baytop'a ait olanlardır.⁴

Koleksiyonculuk

Türkiye'de koleksiyonculuk 1988-1989 yıllarında önemli bir gelişme göstermiştir. Pul koleksiyonculuğu, bu gelişmede öncülük etmiştir. O dönemde, Hak Pasajı'nda "Nişantaşı esnafı" olarak bilinen pul tüccarlarının mekanları pul koleksiyoncularının buluşma yeri idi. Önce pul, sonra taşbaskı Osmanlı kartpostal ve efemera koleksiyonculuğu⁵ yayılırken eczacılıkla ilgili her türlü efemeral malzeme ve objeler genç bir eczacı adayı olan Murat Özdoğan'ın da ilgisini çekmekteydi ve nitekim Özdoğan, 80'li yılların başından itibaren Beyazıt Sahafılar Çarşısı'ndan eczacılıkla ilgili malzeme toplamaya başlamıştı. Bu alanda malzeme toplayan ve aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Eczacılık

* Bu çalışma, 24-26 Mayıs 2010 tarihinde Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde düzenlenen IX. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Yeniüzyıl Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Anabilim Dalı, Cevizlibağ Kampüsü, Topkapı, İstanbul. ayten.arikan@yeniuyuzil.edu.tr

¹ T. Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*. Kısaltılmış 2. baskıya haz. A. Mat, İstanbul Üniv. yay., İstanbul 2001, s.169, 172.

² T. Baytop, *a.g.e.*, s. 4.

³ T. Baytop, *a.g.e.*, s. 132.

⁴ Gülner - Mert Sandalcı *Koleksiyonu: Belgelerle Türk Eczacılığı I, 1840-1948, Antiyeler, Kartpostallar, Mektup Zarfları, Reçete İade Zarfları, Posta Havaleleri, Telgraflar*. Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı yay., İstanbul 1997, Önsöz.

⁵ Gülner - Mert Sandalcı *Koleksiyonu: Belgelerle Türk Eczacılığı I*, giriş yazısı.

Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Turhan Baytop ise, yaklaşık 20 yıl önce, 1960 yılında, İ.Ü. Eczacılık Fakültesi binasının zemin katındaki bir odada Eczacılık Tarihi Müzesi'ni kurmuştu ve 1950'lerden beri, Türk eczacılık tarihiyle ilgili malzeme toplamaktaydı. Baytop, koleksiyonundaki malzemeyi, ileride yazdığı eczacılık tarihi eserlerinde kaynak olarak kullanacaktı.⁶

Eczacı Murat Özdoğan ile aynı dönemlerde koleksiyonculuğa başlamış olan Gülnur - Mert Sandalcı çifti, bu alandaki koleksiyonculuk çalışmalarını Eczacıbaşı Vakfı'na (1997) devrederek 5 cilt (9 kitap) halinde yayımlamıştır.

Son yıllarda, Türk ilaç sanayii alanında çalışan bazı firmalar da Türk eczacılık tarihi konusuyla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Yapılan toplama çalışmaları sonunda, Abdi İbrahim, Fako ve Mustafa Nevzat firmaları da Türk eczacılık tarihi ile ilgili oldukça zengin koleksiyonlar oluşturmuştur.⁷

Eczacı Murat Özdoğan ve Tolga Eczanesi Koleksiyonu

Lisans eğitimini 1984'de İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi ve 1987'de Marmara Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde, yüksek lisans eğitimini ise İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Uluslararası İşletme İngilizce Bölümü'nde (1989) tamamlayan Murat Özdoğan, profesyonel çalışma hayatına ilaç sektöründe Satış ve Pazarlama Departmanı'nda başlamıştır. Son olarak da, yurtiçi ve yurtdışında çok uluslu ilaç şirketlerinde Genel Müdür olarak görev yapmıştır. Toplamaya, her koleksiyoner gibi, çocuk yaşlarda başlayan Murat Özdoğan'ın ilk koleksiyonu 'matchbox' arabalarıdır. Diğer koleksiyonları arasında, bir eczacının formülü ile ortaya çıkan Coca Cola markasını içeren 13 000'i aşkın basılı malzeme ve obje, 5 000'i aşkın 33 ve 45'lik plak, 1 500'ü aşkın CD ve yüzlerce kaset, müzik kitap, fanzin ve dergiler, konser bilet ve basılı malzemeleri ve perküsyon aletleri içeren çok geniş bir müzik arşivi, 1000'i aşkın kaplumbağa objesi, yeme ve içme kültürüne ait kitap, dergi, süreli yayın, poster, son beş yılın gazete küpür, reklam ve ilanları, basılı malzeme, obje ve gazete makalelerini içeren çok geniş bir arşiv ve porselen bebek, bebek, teneke oyuncak, Mc Donald's oyuncakları gibi daha birçok irili ufaklı koleksiyon bulunmaktadır.

Türk Eczacılık Tarihi'ne ait koleksiyonu, yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1980'li yılların başında Beyazıt Sahaflar Çarşısı'ndan başlayıp 30 yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Bu koleksiyona ait binlerce basılı materyal ve objelerin bir kısmı 1995 yılından bugüne kadar 'Tolga Eczanesi Koleksiyonu' adı altında eşi Ecz. Suzan Özdoğan'ın eczanesinde (Kızıltoprak, İstanbul) özenle sergilenmektedir.

⁶ Feza Günergun, "Turhan Baytop (1920-2002): Araştırarak, toplayarak, yazarak geçen bir ömür," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. IV, sayı 1, 2002, s. 1-24 içinde s. 16-18.

⁷ Gülnur - Mert Sandalcı Koleksiyonu: *Belgelerle Türk Eczacılığı I*, Önsöz.

M. Özdoğan'ın eczacılık tarihine ait koleksiyon yapma merakı, üniversite yıllarında eczacılık tarihini sevdiren hocaları Prof. Dr. Turhan Baytop (Farmakognozi, Eczacılık Tarihi) (1920-2002) ve Prof. Dr. Ahmet Ekinci (Farmakoloji) (1950-2000) ile olan sohbetleri sonucu başlamıştır. Ayrıca aynı fakülteden arkadaşı Ecz. Gülnur Sandalcı ve eşi Mert Sandalcı ile tanışması da koleksiyonculuğuna hız kazandırmıştır.

Tolga Eczanesi Koleksiyonu'nun ana özellikleri

- M. Özdoğan, koleksiyon yapmaya Ecz. Suzan Özdoğan ile birlikte 1980 yılında başlamıştır.
- Koleksiyon, 1866-1966, 1966-1980 dönemlerini kapsamaktadır.
- Koleksiyonda, Mayıs 2010 tarihi itibarıyla, 3000'i envantere kayıtlı ve 500'e yakını envantere kayıtlı olmayan toplam 3500'ü aşkın reçete, fatura, reçete iade zarfı, ilaç ruhsatı, etiket, kitap, formüller, kodeks, farmakope, gazete ve dergi, fotoğraf, kartpostal, antetli zarf, ilaç ilan ve reklamı, diploma, tahvil, ilaç şişesi, ilaç kutusu, drog kutusu, ilaç dolabı, havan vs. gibi basılı materyal ve obje yer almaktadır.
- Koleksiyon, basılı malzeme, kitap ve obje olmak üzere 3 ana grup ve yaklaşık 30 alt birimde sınıflandırılmıştır.
- Koleksiyon çok sayıda aykırı parça içermektedir.
- Koleksiyonda ayrıca 200 adet kurutulmuş bitki örneği de yer almaktadır.
- Koleksiyonun her bir parçası koleksiyonerin kendi maddi olanakları ile tek tek toplanarak oluşturulmuştur. Tek bir kartpostal hariç, hiçbir parça müzayede ve/veya internetten alınmamıştır.

Koleksiyonun sınıflandırması

Mayıs 2010 tarihi itibarıyla koleksiyonda yaklaşık 3000 parça bulunmaktadır. Bunun 1069 adedi basılı materyal, 534 adedi kitap, kitapçık ve dergi, 1395 adedi çeşitli objelerdir.

Basılı materyaller kendi içinde; reçete, damga (236); fatura, irsaliye, sipariş listesi (53); reçete iade zarfı, posta zarfı (57); firma ve ürün bilgileri (44); takvim ve ajanda (55); başlıklı kağıt (21); eczane ve müstahzar etiketleri (79); kartpostal ve fotoğraf (122); kartvizit ve pul (11); diploma (3), el yazması afiş, tabela vs. (9); reklam, ilan ve afiş (63); müstahzar tanıtım kartları (154); ruhsat, marka tescil belgesi ve tahvil (9); tasnif edilmemiş malzemedan (153) oluşur.

Kitap, kitapçık ve dergiler kendi içinde; kitap (209); kodeks ve farmakope (10); tıbbi formüller (40); vademekum ve almanak (74); dergi ve süreli yayın (48); yıllık (5); tasnif edilmemiş malzemedan (48) oluşur.

Objeler kendi içinde; müstahzar şişesi (492); müstahzar kavanozu (18); eczane ve müstahzar kutuları (61); laboratuvar/fabrika müstahzarları (329); itriyat malzemeleri (128); ilkyardım ve Kızılay malzemeleri (178); promosyon malzemeleri (29)

Diğer malzeme (57) içinde su filtresi, otoklav, terazi, pilül tahtası, alkolmetre, havan, mantar ezici, merhem kaşığı, drog kutuları, ecza dolabı, ilaç dolapları, ispirto ocağı, eczane pres, tartı, hekim çantası, derece, termometre, şilt, düdük, kaşe, vs.gibi objeler bulunmaktadır. Bu grup içinde gözlük (6), bebek ürünleri (9) ve tasnif edilmemiş malzeme sayısı 85'tir.

Tolga Eczanesi Koleksiyonu'ndan örnekler

Reçete ve/veya eczane damgaları

Mayıs 2010 tarihi itibarıyla M. Özdoğan arşivinde yer alan yaklaşık 240 reçete ve/veya eczane damgasının 200 tanesi tasnif edilmiş olup yıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Dönem	Reçete adeti
1860 – 1870	1
1871 – 1880	0
1881 – 1890	0
1891 – 1900	1
1901 – 1910	15
1911 – 1920	20
1921 – 1930	48
1931 – 1940	43
1941 – 1950	23
1951 – 1960	36
1961 – 1970	7
1971 – 1980	3
Tasnif edilmemiş	39

Tasnif edilmiş reçetelerin %35'i harf devrimi (1928) öncesine, bu reçetelerin de yaklaşık 50 tanesi Cumhuriyet öncesi döneme aittir. Bu döneme ait reçetelerin çoğunda, gerek reçete içerikleri gerekse eczahane damgalarında, hem eski Türkçe'nin hem de Latin Alfabesinin birlikte kullanıldığını görmekteyiz. Koleksiyonda yer alan değerli parçalardan biri de, 1866 senesine ait eczane damgalı bir reçetedir ve bilinen en eski eczane damgası içeren reçetelerden biridir.

1863 yılında yürürlüğe giren, 1861 tarihli Eczacılar Nizamnamesi'nin 17. ve 21. maddeleri uyarınca reçetelerin numaralanması zorunluluğunun getirilmesi üzerine, eczacılar yaptıkları reçetelerin arkasına kayıt numarası yazmaya ve eczahanenin damgasını basmaya başlamışlardır. Kullanılan

damgalar üzerinde eczacının ve eczahanenin adı ve adresi yazılıdır. Bu bilgiler genellikle Osmanlıca ve Fransızca olarak yazılmıştır. Bazı damgalarda Rumca ve Ermenice yazılar da bulunmaktadır. Damganın orta veya alt kısmında kayıt numarasını yazmak için bir boşluk bırakılmıştır. Şekilleri çok değişiktir. Genellikle siyah mürekkep kullanılmış ise de kırmızı ve mor renkli damgalara da rastlanmaktadır.⁸ 1866 tarihli reçetedeki birinci damganın –tam okunamamakla birlikte– İstanbul'daki İki Kapılı Eczahane'ye, rahatlıkla okunan ikinci damganın ise Vincent Zanni'nin Güneş Eczahanesi'ne ait olduğu görülmektedir. Birinci damgayı vuran İki Kapılı Eczahane; İstanbul'da halen çalışmakta olan en eski eczahane olup, 1757 (H.1171) yılında Bahçekapı'da Georges Hurmus tarafından açılmıştır. 1880'de Ecz. Gorgi Tülbentçiyân'a, 1902 yılında ise Batis Gorgi Tülbentçiyân'a (1883-1957) geçmiştir. İki Kapılı Eczahane, bugün Taksim Talimhane semtinde (Şehit Muhtar cad. No.13) halk sağlığına hizmet etmektedir. Eski döneme ait isminden başka hemen hiçbir şeye sahip değildir.⁹ İkinci damgadaki Güneş Eczahanesi, 1852 yılında eczacı Vincent Zanni tarafından Beyoğlu'nda açılmıştır. Asıl adı Papazyan olan Ecz. Vincent Zanni (ölümü 1885), 1846 yılında Ant. Perpignani Eczahanesi'nde çalışmaya başlamış, bilgi ve görgüsünü arttırmak için İtalya'ya gitmiş, 1850 yılında dönerek F. Della Sudda'nın eczahanesine girmiş ve 1852 yılında kendi Güneş Eczahanesi'ni açarak ölümüne kadar burada çalışmıştır. Bu eczacının Eminönü semtinde (Köprü meydanı No.1) aynı isimde ikinci bir eczahanesi de vardı. Vincent Zanni, velihtlığı sırasında Sultan II. Abdülhamid'in eczacılığını da yapmıştır. 'Türkiye'de Eczacılığın Tarihi' (Histoire de la Pharmacie en Turquie) adında İtalyanca olarak ayrıntılı bir çalışma hazırlamış ve bu çalışmanın birinci bölümü Soci  t   de Pharmacie de Constantinople'un 20 Ekim 1879 tarihli toplantısında okunmuş ve 1880 yılında yayınlanmıştır. Ancak tümünün yayınlanıp yayınlanmadığı ve el yazması metnin nerede olduğu henüz bilinmemektedir. V. Zanni, 14 Nisan 1885'de ölmüş ve Feriköy mezarlığına g  m  lm  st  r. İtalya'da eczacılık öğrenimi görmüş ve Almanya'da Fen doktorası yapmış olan oğlu Joseph Zanni (Hovsep Papazyan), daha sonra İstanbul'da özel bir kimyasal analiz laboratuvarı kurmuş ve babasından kalan eczahaneleri yönetmiştir.¹⁰

Koleksiyon'da yer alan diğ  r bir nadir reçete ise 117 senelik (1893 tarihli) olup, 'Pharmacie La Turquie – G. Nalpasse' eczahanesinin damgasını taşımaktadır.

⁸ T. Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye - Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)*. Bayer Türk yay. İstanbul 1995, s.61.

⁹ T. Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2000, s.43.

¹⁰ T. Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye*, s.105-106.

Düsturü'l-edviye

Düsturü'l-edviye (İlaç hazırlama kuralları), 1866 tarihli *Codex-Pharmacopée Française*'in (Fransız kodeksi) Türkçe çevirisidir. Çeviri, Mekteb-i Tıbbiye-yi Müllkiye'de Fenn-i İspençiyarî (Galenik Farmasi) muallimi olan Dr. Binbaşı Hüseyin Bey tarafından yapılmıştır.

16 Mart 1874 (27 Muharrem 1291) tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası'nda basılmıştır. Bilindiği gibi 1870'den itibaren bu okulda Türkçe eğitime geçilmiştir. O yüzden bu kitap çok önemlidir ve uzun zaman Türk eczacıların el kitabı görevini yapmıştır.¹¹ Aynı okulun hocalarından C. A. Bernard tarafından 1844'te hazırlanan *Pharmacopoea Castrensis Ottomana* (*Pharmacopée Militaire Ottomane*) adlı kodeks ise, Osmanlı döneminde yayınlanmış ilk kodeks olarak kabul edilmektedir. *Düsturü'l-edviye* ise, ikinci kodeks (73 bab, 508 sayfa) olarak uzun süre eczacılar tarafından kullanılmıştır.

Soldaki fotoğraf, Mustafa Nevzat'ı tartım yaparken göstermektedir. koleksiyoner Ecz. M. Özdoğan koleksiyonunun bir müzayededen satın alınmış tek parçasıdır.

Sağda, Mustafa Nevzat tarafından imal edilen ampul kutusu yer almaktadır.

Mustafa Nevzat Pisak (1879-1968) ile ilgili malzeme

Yirmi iki yıl üniversite hocalığı ile birlikte müstahzar ilaç üretimini de birlikte yürüten Mustafa Nevzat Pisak, Türk eczacılık tarihinde önemli bir isimdir. 1879'de Gönen'de doğmuştur. 1902'de Gülhane'deki (Demirkapı) Tıbbiye-i Şahane'nin eczacı kısmından askeri eczacı kimyager olarak mezun olmuştur. 1903'de Üçüncü Ordu'ya bağlı Selanik Askeri Hastanesi eczacılığına atanmıştır. 1909'da Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelmiş aynı yıl Edirne Gümrük Kimyageri olarak tayini çıkmıştır. 1911 yılında Eczacılık Mektebi'nde açılan sınavı kazanarak kimya dersleri laboratuvar şefliğine atanmıştır. 1912'de Balkan Savaşı çıkınca, Üniversite'den ayrılmış ve Makedonya cephesinde görev almıştır. 1914 yılında Kızılay Darüşşafaka Hastanesi eczacılığı görevi sırasında 10.000 kişiye parasız yemek verebilen bir aşhane kurmuş, bu başarısı nedeniyle Avusturya- Macaristan Prensi tarafından Kraliyet Şeref Madalyası verilmiştir. 1915 yılında Fenn-i İspençiyarî (Galenik Farmasi) hocalığına atanmıştır. 1924 yılında Galenik Farmasi hocalarından Ligor Taranakidis (Kimyacı) ile birlikte *Fenn-i İspençiyarî* ders kitabını yayımlamıştır.

1933 Üniversite Reformu'nda kendi isteğiyle üniversiteden ayrılarak, tıbbi müstahzar üretimine yönelmiştir. 1919-20 yılları arasında Üsküdar, Toptaşı'nda Nedim Agah Bey'e ait eczahanenin mesul müdürlüğünü sürdürürken enjektabl ampul üretimine başlamış, haşhaştan afyon ekstresi elde ederek müstahzar yapımında kullanmıştır.

1923 yılında Üsküdar İhsaniye'de Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden'in kardeşi Kemal Muhtar Özden'e ait konağı kiralarak, burada seri ampul üretimine geçmiştir. 1933'de Bab-ı ali'deki Eski İkdam yurdunda, daha sonra da Nur-u Osmaniye Cad. 81 numarada ampul üretimine devam etmiştir. 1935 yılında ilk kez toz insülininden enjektabl preparat oluşturmayı başarmıştır. 1940 ve 1948'de Kodeks komisyonlarında görev yaparak II. Türk Kodeksi'nin ve süplemanının hazırlanmasında görev almıştır.

1948 yılına kadar Mustafa Nevzat Laboratuvarı'nda 4'ü solüsyon, 32'si ampul olmak üzere 36 müstahzar üretilmiştir. 1957'de firmasını anonim şirkete çevirerek Mustafa Nevzat İlaç Sanayi A.Ş adı altında Mecidiyeköy'deki modern tesislerde başlayarak günümüze kadar gelen hazır ilaç üretimini sürdürmüştür. 1968 yılındaki ölümünden sonra kızı Ecz. Nevhiz Pak tarafından yönetilen şirket, 2001'de Yenibosna tesislerine taşınarak Türk ilaç sanayinde önemli bir kurum olarak faaliyetine devam etmektedir.

1989 yılında Üsküdar İhsaniye'deki konak, Mustafa Nevzat Eczacılık Tıp ve Kültür Evi olarak hizmete açılmıştır. İçinde küçük bir eczacılık müzesi ve

¹¹ T. Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul Üniv. Yay. No.3358, Eczacılık Fak. No.47, İstanbul 1985, s.283.

konser salonu bulunan bu binanın giriş katında semtin yoksul çocuklarının sağlık sorunları ile ilgilenilmektedir.¹²

Nevrol Cemal el yazması afiş

Afiş, Hattat Hilmi Bey'in (el yazması) orijinal hat çalışmasıdır. Bu afişte okuduklarımız şöyledir.

Nevrol Cemal

Sinir hastalığına, baygınlığa, yürek çarpıntısına, güneş çarpmasına pek müessir devadır.

Cemal Kuvvet Şurubu

Balık yağından ve bütün kuvvet ilaçlarından kuvvetlidir. Yalnız ismine dikkat ediniz

Sinir Kolonyası

Sinirlere kuvvet, kalbe ferahlık verir. Emsalsiz bir kolonyadır. Umumi deposu, Bahçekapı'da Ramanzade Hacı Cemal Deposudur. Kokuları haftalarca kaçmayan latif esans, lavanta ve kolonyalarla bilimum mekatip, kimyahaneye ve bakteriyolojihanelerde kullanılan ecza, aleti kimyeviye ve züccaciye. İstanbul Bahçekapı'da Hacıbekir sokağında Ramanzade Hacı Cemal deposunda her yerle rekabet edecek derecede ehvendir.

Nevrol Cemal (Ramanzade) ile ilgili malzeme

Türk müstahzarlığına önemli isimlerinden Ramanzade Cemal Bey, Eczacılık Mektebi'nden 1908'de mezun olmuştur. Çok tutulan "Nevrol Cemal" adlı müstahzarı kendisiyle neredeyse özdeşleşmiş olduğundan, Ramanzade Cemal Bey soyadı kanunundan sonra "Nevrolcu" soyadını almıştır.

İstanbul Bahçekapı'da Hacıbekir sokağında Ramanzade Hacı Cemal ecza deposunda müstahzaratı üretmiştir, ancak eldeki diğer belgelerden, kendi ecza deposunu kurmadan önce müstahzarlarını Ekrem Necip Bey deposu aracılığı ile pazarladığı anlaşılmaktadır.

Nevrol Cemal 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde de sergilenmiştir. Ruhsat tarihi 1928 ise de, çok daha önce imal edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Herhalde Osmanlı döneminde de ruhsatı bulunmaktaydı. 1944 yılında hâlâ üretime devam edildiğine dair belgelere rastlanmıştır.

1966 Eczacılar Almanığı'nda da hâlâ faal olduğu görülen Nevrol Cemal, 1973 yılında vefat etmiştir. Vita Kimya Sanayi'ne devredilen ilaç ise 1987 yılına kadar üretilmiştir. Vita Kimya Sanayi'nin de 1997'de kapanmasıyla birlikte Nevrol Cemal tarihe karışmıştır.¹³

¹² Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: Belgelerle Türk Eczacılığı IV/2, 1840-1948. Müstahzar Kutuları ve Şişeleri, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı yay., İstanbul 1997, s. 149-153.

¹³ Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: Belgelerle Türk Eczacılığı III, 1840-1948. Faturalar, Başlıklı Kağıtlar, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı yay., İstanbul 1997, s. 161-163.

Serezacı Vahan'a ait düdük

Savatlı düdüğün üzerinde Serezacı Vahan yazmaktadır.

Konuyu araştırdığımızda iki Vahan ile karşılaştık. Vahan Agop Efendi (Prof. Dr. Nuran Yıldırım arşivi) Eczacı Mektebi'nden 1911'de mezun olup Erzurum Pasinler'de Yuvaran Bedros Eczahanesi'nde staj yapmıştır. Diğer Vahan Agop Efendi (Prof. Dr. Nuran Yıldırım arşivi) ise 1912 mezunu olup hakkında başka bilgi bulunmamaktadır.

Ekrem Necip şişe ve zarfı

Şişenin üzerinde Ekrem-Necip Ecza-i Tıbbiye Deposu, Dersaadet - Yeni Postane karşısında yazmaktadır.

Zarfin anteti 'Osmanlı Ecza-i Tıbbiye Deposu Ekrem Necip Posta Telgraf Telefon Nezareti karşısında No.14' şeklindedir.

Ekrem-Necip Ecza Deposu

Osmanlı Ecza Deposu'nun sahipleri M. Ekrem ve H. Necip beyler, adları her zaman birlikte anıldıkları için, sanki tek bir kişiymiş gibi, Ekrem-Necip olarak bilinirler. Osmanlı Ecza Deposu adı altında açılan müessese, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte 'Ekrem Necip Ecza Deposu' adını almıştır.

1920-1923 döneminde Anadolu'ya düzenli servis yaptıkları, gelen sipariş mektuplarından bellidir. 1921'de kurulan Dersaadet Ecza Tüccarları Cemiyeti yönetim kurulunda başkan yardımcısı olarak bulunan M. Ekrem ve üye H. Necip beyin hakkında daha fazla bilgi bulunamamıştır. 1927-28 yıllarına ait birçok belgesine rastlanmıştır.¹⁴

Celal Ergun'a (1901-1986) ait fotoğraf ve Nevrozin reklamı

Celal Ergun eczacılık tarihimize önemli bir yeri olan, çalışkan, hayatı bir serüven öyküsünü andıran bir eczacıdır. Kütüphanesi 1994 yılında Kadıköylü bir sahafa satıldıktan sonra titizlikle sakladığı tüm malzemeleri koleksiyoncuların eline geçmiştir.

1921 yılında Eczacılık Mektebi'ni bitirdikten sonra dört sene Hilal-i Ahmer 37.İmdad-ı Sıhhi Heyeti eczacılığı görevi ile Atina ve Girit'e gitmiştir. 1925 yılında Kumbaracı yokuşu 124 numarada Beyoğlu Merkez Eczahanesi'ni açmıştır. 1932'de Cadde-i Kebir'de (bugünkü İstiklal Caddesi) Foto Süreyya'nın karşısındaki Yazıcızade Akif Bey'in dükkanına taşınır. Burada işler iyi gitmez. Ancak bu yıllar içinde Nevrozin adlı ilacın formülünü geliştirir ve ününü tüm ülkeye hatta yurt dışına yayar. Sirkeci'de Nevrozin Laboratuvarı'nı kurar ve büyük miktarda üretim yapar. Kendi deyimi ile '18 milyonun ilacı'nı yaratmıştır. Yaşamı boyunca zamanın değme grafikerlerine taş çıkartırcasına, birçok müstahzarın reklamlarını kendi hazırlamıştır. Celal Ergun birçok yerli mallar sergisine, tıp kongresine katılmış, 1930-45 yılları arasında hazırladığı göz alıcı panolar ile bütün yerli müstahzarcılar arasında kendine ayrı bir yer edinmiştir.

Yukarıdaki fotoğrafın, böyle bir sergide -- büyük olasılıkla 1933 yılında Ankara Halkevi'nde açılan Beşinci Milli Türk Tıp Kongresi müstahzar sergisi -- çekildiği tahmin edilerek not düşülmüşse de, Ankara Halkevi'nde yapılan

¹⁴ Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: *Belgelerle Türk Eczacılığı I*, s.77.

kongre, dördüncü kongre olup 22-24 Eylül 1931'de yapılmıştır. Fotoğraf 1933 yılına aitse, 20-22 Ekim 1933'de Ankara TBMM salonlarında Cumhuriyet'in 10. yıl kutlamaları çerçevesinde açılan sergide çekilmiş olabilir. O yıllarda iki yılda bir yapılan Milli Türk Tıp Kongreleri'nde sergi açılırdı.¹⁵

Celal Ergun askerliğini yapmış, İsveç'e gönderilme kararı çıkmış, askerlik dönüşü Kadıköy Rıhtım Caddesi'ndeki Kadıköy Eczahanesi'ni yeniden açmış, 1946 yılında CHP İstanbul milletvekilliği ve 1961 CHP Çanakkale senatörlüğü için adaylığını koymuş ancak seçilememiştir. Bu arada mali sıkıntılar nedeniyle 1945'de, Necip Akar'a Nevrozin'i 44.000 liraya satmıştır. 1954'de Beyazıt'da Ergun Eczahanesi'ni açmış ve oğlu Ecz.Günay Ergun'u işlerin başına getirmiştir. 1957'de oğlunun erken yaşta ölmesi üzerine, sırasıyla Kartal'da, Suadiye'de (Şaşkınbakkal, Bağdat Cad No. 661) ve Karadeniz Ereğlisi'nde (Köprübaşı, Bolu lokantasının yanında) açtığı Ergun Eczahanesi'ni işletmiştir. 10 Ağustos 1976'de 55 yıllık faal meslek hayatı 150.000 lira zararla sona ermiştir. Emeklilik yılları ise 1986'deki vefatıyla noktalanmıştır.¹⁶ Nevrozin ilacını satın alan Ecz. Necip Akar, ilacın imaline devam etmemiş, tam tersine Nevrozin'i tarihe gömerek, 1933 yılında başladığı Gripin'in üretimini sürdürmüştür. Gripin, halk tarafından benimsenerek, soğuk algınlıklarında günümüze kadar ilk başvuru ilaçlarından biri olmuştur.

Zülfikar İsmail'e ait eczacılık diploması

Sultan II. Abdülhamid dönemine ait Mekteb-i Tıbbiyeyi Şahane Eczacılık diploması 30 Ocak 1901 (9 Şevval 1318, 17 Kanun-ı sani 1316) tarihlidir. Ancak Rıza Tahsin'in *Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye* adlı kitabında (Eklerle yayımlayan Aykut Kazancıgil) Zülfikar İsmail için sadece '1900 Diyarbakır' yazmaktadır.¹⁷ Cumhuriyet öncesi döneme ait olan bu diplomanın dışında, koleksiyonda bulunan diğer iki diplomanın tarihleri ise 1923 ve 1945'dir.

Süleyman Ferid Şifa Eczanesi'ne ait termometre ve barometre

Süleyman Ferit Eczacıbaşı (1887-1973) İzmir'de doğmuş ve 1903 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Eczacı Sınıfı'ndan diploma almıştır. İzmir Gureba-yı Müslimin Hastanesi'nde üç yıl başeczacılık yaptıktan sonra bu görevinden istifa ederek 1909'da Tilkilik semtinde dört hekim tarafından ortaklaşa açılmış olan 'Eczane-i Umumi' isimli eczahaneyi 100 altın peşin 115 altın borçla satın alarak Kanaat Eczahanesi ismiyle işlettiği söylene de, bu konuda kesin bir bilgiye rastlanmamıştır.

¹⁵ Ayten Arıkan, *Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*, Türkiye Tıp Akademisi, Yeni Seri No.1, İstanbul 2010, s. 215-216.

¹⁶ Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: *Belgelerle Türk Eczacılığı I*, s.86-89.

¹⁷ Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: *Belgelerle Türk Eczacılığı V, 1840-1948, Eczacılar, Ecza Depoları*. Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı yay., İstanbul 2006, s.342.

Yukarıda yer alan termometre-barometre Süleyman Ferid Şifa Eczanesi'ne ait olup, eczahane de kullanıldığı ve/veya tanıtım amaçlı olarak dağıtıldığı düşünülmektedir.

1911 yılında İzmir'in merkezi semtlerinden olan Kemeraltı mevkiinde Şifa Eczahanesi ismiyle yeni bir eczahane açarak uzun süre bu müessesede halk sağlığına hizmet etmiştir. Diapasma Ferit, Ferit Kuvvet İksiri, Ferit Kuvvet Şurubu, Ferit Hapları, Katran Ferit, Ferit Kına Kına Hülasesi ve Ferit Kıl Düşüren Taharet Pudrası bu eczanenin ürettiği ilk preparatlardandır. Eczahane'nin üzerindeki muayenhanede ünlü doktor ve operatörlerin yanı sıra bayanlar için Avrupa'da diş doktorluğu öğrenimi görmüş bir matmazel görev yapmaktadır. Taşradan gelen ilaç siparişleri yerine getirilmekte, taşradan gelen hastalara kalacak yer temin edilmektedir. Eczahane'de sürekli bir ebe ve kadın doğum uzmanı bulunmaktadır. Her türlü tahlil yapılmakta, yoksullara yardım edilmektedir. Avrupa'dan gelen müstahzarın yanı sıra eczanede üretilen müstahzar sayısı da 20'yi bulunca, Süleyman Ferit Bey, 'Eczacıbaşı Süleyman Ferit Müstahzarlar ve İtriyat Fabrikası' ismiyle bir imalathane kurmuş ve burada tıbbi müstahzar ve kozmetik preparatlar imal etmeye başlamıştır. 1952'ye kadar bu laboratuarda müstahzar üretimine devam etmiştir. Süleyman Ferit Bey'in 'Altın Damlası' adlı kolonyası uzun yıllar İzmir'in simgesi olmuştur. S. F. Eczacıbaşı, İzmir'de geniş sosyal faaliyetlerde bulunmuş, verem dispanseri, sağlık merkezi ve okullar yaptırmıştır. İzmir Milli Kütüphanesi'nin kurucularındandır. Eczacıbaşı İlaç Fabrikası'nın kurucularından olan Kim. Dr. Nejat Eczacıbaşı ve Ecz. Melih Eczacıbaşı'nın babasıdır. 18 Nisan 1973'de İzmir'de vefat etmiştir.¹⁸

Maloussi ampul kutusu

Toma Nikola Malusi (Thomas Nicholas Maloussi) ile ilgili ilk bilgiler 1890'lı yıllarda Kadıköy'ün Moda semtinde bir eczahanesi olduğu şeklindedir.

¹⁸ Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: Belgelerle Türk Eczacılığı I, s. 70-73

Eldeki belgelerden bu eczahane'nin en az 34-35 yıl faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Kadıköy Moda'daki Eczacı Melih Ziya Sezer'in babası Eczacı Nejat Sezer'in oğluna aktardığı bilgiye göre, Bay Malusi, son derece titiz, efendi bir kişi imiş.

1928 yılında Eczahanelerin Tahdidi Kanunu uyarınca eczahanesi kapatıldığında, burayı laboratuara çevirmiş ve bir süre ampul yapımına devam etmiştir. Ürettiği 'Malusi Ampulleri' ile 1917 yılında Hilal-i Ahmer Madalyası almış, ordu için Birinci Dünya Savaşı yıllarında önemli miktarda tıbbi ampulü seri olarak üretmiştir. Ampul üretiminde, bugünkü bilgilere göre ilk isimdir.¹⁹

Ampoules Maloussi

Özdoğan Koleksiyonu'nda T. N. Maloussi'ye ait 'Huile Camphrée 20' ampul kutusu bulunmaktadır. Kutunun üzerinde sol üst köşede "Dersaadette Kadıköy'de Moda Caddesinde Malusi Eczanesi'nde istihsal olmaktadır", sağ üst köşede ise "mal vaktiyle vezin ve taksim olunmuştur" ibaresi bulunmaktadır. Kutunun, Malusi imzalı özel bir kapama bandı vardır.

Mustafa Hakkı Nalçacı'ya (1881--1953) ait müstahzar kutusu

M. H. Nalçacı, Demirkapı'daki Askeri Tıbbiye Mektebi'nden eczacı üsteğmen rütbesiyle 1901 yılında birincilikle mezun olmuş, bir yıl kimya ihtisası yaptıktan sonra ilk olarak Cidde'de Hicaz Fırka-i Askeriyesi Cephe Hastanesi eczacılığına atanmıştır. Dört ay sonra, Askeri Tıbbiye Nezareti tarafından kimya öğrenimi için Almanya'ya gönderilmek üzere İstanbul'a çağırılmıştır. Kızıldenizi bir mavna ile geçerek önce Mısır üzerinden İstanbul'a ulaşmıştır. Hicaz valisini, şemsiyesini kapatmadığı için kızdırdığı ihbarı sonucu Almanya gönderilmesi engellenince, Askeri Tıbbiye'de kimya hocalığına başlamıştır. 1903 yılında Şam Mekteb-i Tıbbiyesi kadro sınavını kazanarak Şam'a gitmiş, kimya hocalığını son iki yılı Beyrut'ta olmak üzere Şam Tıbbiyesi'nin 1918'de kapanmasına kadar sürdürmüş, 1919'da İstanbul'a dönmüştür. Daha sonra Bursa Belediye kimyagerliğine atanmış, orada Bursa Eczahanesi'ni işletmiş, Bursa'nın Yunan birlikleri tarafından işgali üzerine İstanbul'a dönerek Ecz. Mehmed Kazım Can (Pepe) ile birlikte 'Kazım ve Şeriki [Ortakları] Ecza Deposu'nu kurmuştur. 1925'de bu depoya bağlı olarak ilk laboratuvarını açmış ve ortaklık sorunları ve mali sorunlara rağmen ilk müstahzarı olan Fosfotrikalsin'i üretmiştir. Aynı zamanda müderris (profesör) olan Mustafa Hakkı Nalçacı, 1930'da Darülfünun Fen Fakültesi dekanlığı ve

¹⁹ Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: Belgelerle Türk Eczacılığı IV/2, s. 78.

Darülfünun eminliği (rektörlüğü, vekaleten) yapmış ve 1934'te Üniversite'den emekli olarak ayrılmıştır.²⁰

Mustafa Hakkı Nalçacı, ayrıca Neviodone, Gliserofosfatlı Şirop Oksihemoglobine, Kohinor diş macunu üretimi ile de ilgilenmiştir. Mustafa Hakkı Laboratuvarı'na amblem olarak, soyadını temsilen önce bir nal sembolünü seçmiş ve sonradan buna bir üçgen ilave etmiştir.1 Haziran 1953'deki vefatından sonra Adana'da eczacılık yapan oğlu Nejat Nalçacı (d.1906) sahibi olduğu Toros Eczahanesi'ni bırakarak laboratuvarın başına geçmiş ve adını 'Mustafa Hakkı Nalçacı Halefi Nejat Nalçacı Laboratuvarı' olarak değiştirerek "Kurtuluş, Yiğitbaşı Sok.No.55'e taşıdığı laboratuvarında ilaç üretimine devam etmiştir.²¹

'Phospho-Tricalcine' müstahzar kutusunun ortasında Arap harfleriyle 'Fosfotrikalsin - Muallim Kimyager Mustafa Hakkı' yazılıdır.

Sağ ve sol alt köşede, Arap ve Latin harfleriyle 'Laboratuar Mustafa Hakkı İstanbul' yazılıdır. Ortadaki nal şeklindeki amblemin içinde 'Laboratuar Mustafa Hakkı' yazılıdır.

Eczacı Ömer Lütfü –Anadolu Fakirler Eczahanesi etiketleri

Özdoğan Koleksiyonu'ndan Ömer Lütfü Ecza Deposu'na ait müstahzar etiketleri.

Üstteki etikette 'Ömer Lütfü Anadolu Fakirler Eczahanesi Meşrubat-ı Gıdaiye ve Kuuliye (alkollü ve ispirotolu içkiler) imalathanesi.

Müstahzarat-ı Tıbbiye ve Sınaiyye İmalathanesi' yazmaktadır.

Altındaki etikette, 'Eczacı Ömer Lütfü İzmir Anadolu ecza deposu, Fakirler Eczahanesi İmalathanesi' yazmaktadır.

²⁰ T. Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul 1985, s.426-27; E. Dölen, "Kimya Müderrisi, Eczacı Mustafa Hakkı Nalçacı (1881-1953)," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.3, sayı 1, 2001, s. 69-96; Nalçacı'nın müstahzar örnekleri için bkz. *Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu:Belgelerle Türk Eczacılığı IV/2*, s. 105-107.

²¹ T. Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya Türkiye'de İlaç Sanayi(1833-1954)*, Bayer Türk yay., İstanbul 1997, s.152.

Ömer Lütfü Ecza Deposu: İzmir'in ünlü ecza depolarından olan Anadolu Ecza Deposu, Eczacı Ömer Lütfü bey tarafından işletilmekteydi. Ömer Lütfü Bey'in bir diğer işletmesi de İzmir'de Fakirler Eczahanesi'dir. Ömer Lütfü Bey hakkında *Farmakolog* dergisinde yer alan haberlerden ve Özdoğan Koleksiyonu'ndaki etiketlerden eczacılık etiği ile bağdaşmayan bazı çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır. İmalatını eczahanesi, satışını da deposu aracılığı ile gerçekleştirdiği içki ve gıda ile ilgili çeşitli ürünler piyasaya süren Ömer Lütfü Bey, bir dönem Tekel Fabrikası gibi çalışmıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiş, 1931 yılında iflas etmiştir.²²

Pertev müstahzaratından Krem Pertev ve reklamı

Ethem Pertev zamanının ünlü eczacılarından olup kendi müstahzarlarını imal etmiş ve bunların ünü günümüze kadar ulaşmıştır. Ethem Pertev hazırladığı preparatları halka tanıtır ve sevdirmek için devamlı olarak reklam yapmış ve ilanlar yayınlamıştır. Özdoğan Koleksiyonu'nda bu tanıtımlardan örnekler bulunmaktadır. Dönemin meşhur Amca Bey (C. Nadir Güler, 1902-1947) karikatüründe Krem Pertev'in reklamı yapılmaktadır.

²² *Gülner-Mert Sandalcı Koleksiyonu: Belgelerle Türk Eczacılığı IV/2*, s.125.

Ethem Pertev (1871-1927), Bulgaristan'da doğmuş ve 1895 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin Eczacı Sınıfı'ndan diploma almış, bilgisini arttırmak için bir süre Eczahane-i Ziya'da çalışmıştır. 1897 yılında, amcası Dr. Nafiz Paşa'nın oğlu Ecz. Hasan Bey ile ortaklık yapmış, daha sonra ondan ayrılmıştır. İlk tıbbi müstahzarı olan Pertev Şurubu'nu eczahanesinin laboratuvarında hazırlayan Ethem Pertev, 1924 yılında Pertev Müstahzarat Laboratuvarı'nı (Çemberlitaş, Matbaa-yı Osmani binası) kurarak ilaç yapım ve kozmetik işini genişletmiştir. Bu dönemde laboratuvarında 20 kadar tıbbi hazır ilaç ve kozmetik preparat yapıyordu. Özellikle Pertev Şurubu ve Pertev Kremi halkın ilgi ve beğenisini kazanmış ve uzun bir süre (1980 yılına kadar) bu preparatların yapımına devam edilmiştir.

Yaptığı hazır ilaçları tanıtmak amacıyla 1900 Paris Sergisi'nden itibaren yurt içi ve yurt dışı sergilere katılmış ve birçok ödül almıştır. Yurt dışında gördüğü komprime makinasını getirterek Osmanlı Komprime Fabrikası'nı kurmuştur. Burada ürettiği kinin komprimesi ile halkın ve ordunun ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamıştır.²³

Ethem Pertev Bey, meslek kuruluşları ve sosyal hizmetlerde daima ön sırada yer almıştır. Türkiye Kızılay Cemiyeti'nin kurucularındandır. 1914 yılında kurulan ilk Türk Kodeksi komisyonunun üyesidir. Türkiye Eczacıları Cemiyeti'nin 13 Haziran 1924 tarihinde yapılan genel kurul toplantısında Cemiyet'in başkanlığına seçilmiştir. Birçok genç eczacıya, eczanesinde staj yapma olanağı tanımış, yetişmeleri ile ilgilenmiş ve eczahane açmalarında yardımcı olmuştur. 12 Haziran 1927 yılında vefat etmiştir. Ethem Pertev hastalanıp işe devam edemeyeceğini anlayınca eczahaneyi kayınbiraderi Ecz. Niyazi Özmay'a devretmiş, daha sonra sırasıyla önce kızı Mefharet Ertem (Sarper) ve oğlu Pertev Ertem, 1960 yılına kadar eczaneyi yönetmişlerdir. Pertev Müstahzar Laboratuvarı'nın bazı makinaları ve eczahaneye ait kavanozlar Pertev Ertem tarafından İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Eczacılık Tarihi Müzesi'ne hediye edilmiştir.²⁴

Ömer Kenan Eczanesi – Assipine Kenan

“Assipine Kenan” halk tarafından çok tutulan bir ağrı kesicidir.

²³ T. Baytop, *Laboratuvar'dan Fabrika'ya*, s.164-172.

²⁴ T. Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye*, s.74-76.

Ömer Kenan Erem (1840-1949), 1910 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. Önce eczahane daha sonra laboratuvar olarak kullandığı eczahanesini 1916 yılında Üsküdar Çarşıboyu'nda açmıştır. Bu laboratuvarın en önemli müstahzarı olan Assipine Kenan'dan başka Kenan Müshil Şekeri, Rusma Kenan, Santonin Pastili ve Klorat dö Potas Pastili ve saç boyası Nevmin'i üretmiştir. Koleksiyonerler, Ömer Kenan Bey'i *Türk Eczacı Alemi* dergisine verdiği tam sayfa mükemmel müstahzar reklamları ile tanımaktadır.

1949 yılındaki vefatından sonra kızı Ecz. Beria Bibin ve damadı Adnan Bibin eczahaneyi ve laboratuvarı devam ettirmişler ve bazı yeni müstahzarlar üretmişlerdir. İşletmelerini 1972 yılında kapatmışlardır.²⁵

Özdoğan Koleksiyonu'ndaki diğer parçalar

Özdoğan Koleksiyonu'nda yer alan aykırı parçalardan bir kısmı kısa açıklamaları ve resimleri ile yukarıda yer almıştır. Bu aykırı parçaların yanısıra koleksiyonda, eczacılık mesleğinin tarihini geçmiş dönemlerden bugünlere taşıyacak çok sayıda basılı malzeme, kitap ve obje de yer almaktadır. Bu malzemeden bazısını aşağıdaki şekilde örnekleyebiliriz:

Fatura, irsaliye ve sipariş listesi

Koleksiyonda yer alan 50'yi aşkın eczahane ve ecza deposu faturası, irsaliye ve sipariş listesi, ait oldukları kurumların damgalarını içeren ve bir sanat eseri niteliği taşıyan görsel malzeme olarak karışımıza çıkmaktadır.

²⁵ T. Baytop, *Eczâhâne'den Eczane'ye*, s.113.

Reçete iade zarfı ve posta zarfı

Eczahanelere başvuran hastalara yazılmış reçetelerin korunması ve böylece hastaların eczahaneye bir sonraki gelişlerinde bu reçetelerin tekrar yapılması için kullanılan reçete iade zarfları, geçmiş dönemde eczacılık mesleğinin icra edilmesinde ne denli hassas ve özenle davranıldığının en güzel bir örneğidir.

Başlıklı kağıtlar

Eczahaneye ait bir diğer önemli evrak ise başlıklı kâğıtlardır. Bunlar, eczacı ve eczahanenin adı ve açık adresini ve aşağıdaki örnekten de görüleceği üzere estetik ve görsel yönü ağır basan eczahane damgasını içerir. Bu belge ile eczahaneye ait her türlü yazışma gerçekleştirilmekte ve böylece gelecek nesillere eczacılık mesleğinin icraatına dair güzel bir miras bırakılmaktadır.

Reklam, ilan ve afiş

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan afiş, çağın gerçeğini gelecek nesillere aktararak içyüzümüzü olduğu gibi gün ışığına çıkaran bir belge niteliği taşımaktadır. İlaç ve eczacılık alanında da yaygın bir şekilde kullanılan reklam, ilan ve afişlerden Tolga Eczanesi Koleksiyonu'nda 60'ı aşkın parça yer almaktadır.

Bayer mamülü ASPIRİN tabletleri;
Her türlü veca' ve ızdırabları teskin eder.
Renkli afiş, 26x19cm.

Bayer Sağlık Takvimi.

Müstahzar tanıtım kartları

Müstahzar üretim yerleri ve/veya ecza depolarının tanıtım amaçlı olarak kullandıkları müstahzar tanıtım kartları, Özdoğan Koleksiyonu'nun bir diğer önemli bölümünü oluşturmaktadır. 150'yi aşkın farklı parçanın bulunduğu tanıtım kartlarının birçoğu el çizimi ve renkli boyalı resimler içermekte olup, aşağıdaki örneklerde olduğu üzere bir kısmı ise aynı zamanda "kurutma kağıdı" olarak da kullanılmak üzere çok amaçlı olarak yapılmıştır.

Eczahane ve müstahzar kutuları ve etiketleri

Eczahanelerde güllaç, pilül veya paket şeklinde hazırlanmış ilaçların bulunduğu karton kutular silindirik veya dikdörtgen şeklindedir. Kutu kapağının

üzerinde eczahanenin özel etiketi bulunur ve etiket üzerine reçete numarası, hekimin ve hastanın ismi ve kullanım şekli yazılırdı. Eski Türkçe veya Latin alfabesiyle yazılmış bu tür ilaç kutularından Özdoğan Koleksiyonu'nda, bazıları çok nadir ve nadir olmak üzere, 140'a yakın parça bulunmaktadır.

İtriyat malzemeleri

Koleksiyon'da yer alan 130'a yakın malzeme, eski Türkçe ve/veya Latin alfabesi ile yazılmış etiketler içeren kolonya şişeleri, pudra kutuları, ağız ve diş sağlığı ürünleri, ayak bakım ürünleri, saç bakım ürünleri, krem, pomad vs. gibi parçalardan oluşmaktadır. Bu malzemelere ait bazı örnekleri aşağıda bulabilirsiniz.

Eczahane de kullanılan araç/gereçlerden örnekler

İlaç şişeleri – İlaç kavanozları – İlaç kutuları

Eczahanelerdeki ilaç etken maddeleri çeşitli tür, ebat ve renkte şişe, kavanoz ve kutularda korunmaktaydı. Hülasalar, yağlar, balsamlar ve merhemler porselen kavanozlarda, toz maddeler geniş ağızlı cam kavanozlarda, sıvı maddeler ve şuruplar dar ağızlı şişelerde, ışıktan bozulup etkilenecek maddeler koyu renkli cam şişelerde (kahverengi, mor-kobalt), bitkisel droglar silindir veya yassı silindir tahta kutularda muhafaza ediliyordu. Koleksiyondaki şişe ve kavanozlardan bazıları kendinden yazılı, bazıları ise etiketlidir. Koleksiyon'daki 492'si müstahzar şişesi, 18'i müstahzar kavanozu, 61'i eczane ve müstahzar kutusu olmak üzere, 570'i aşkın bu tipten parça yer almaktadır. Özellikle yıldız etiketli ve renkli şişe-porselen kavanozları birer sanat eseri olarak eczahanenin raflarını süslemektedir.

Drog kutuları

Bitkisel droglar eczahanelerde özel çekmeceler veya tahta kutular içerisinde muhafaza edilirdi. Drog kutuları silindir veya yassı silindir olmak üzere iki tipti. Büyük ve küçük olmak üzere iki çeşit drog kutusu yapılıyordu. Büyük kutularda hacimli droglar (kök, rizom, yaprak gibi), küçük olanlarda ise az hacimli droglar (tohum, meyva, reçine gibi) saklanıyordu.

Pilül tahtası

Eczahanelerde majistral ilaç yapımında kullanılan en önemli araçlardan biri de pilül (hap) yapım tahtasıdır. Havan veya pilül tahtası üzerinde spatülle veya havan ile ezilerek homojen bir toz kütle haline getirilen etkin maddelerin bal, koyu şurup gibi inert yapıştırıcı maddeler ile yoğrulduktan sonra uygun bir kalınlıkta çubuk haline getirilmesini takiben pilül tahtası kesicisi ile küçük küreler olarak kesilmesi sonucu elde edilir. Özdoğan Koleksiyonu'nda 4 farklı boyutta pilül tahtası bulunmaktadır.

Hassas terazi, tartı kaşığı

“Eczacılar, yapılacak ilaçların madde-i tibbiyesini tartmakta pek hassas davranırlardı. Eczahane olan bu dükkanlarda bir, iki veya daha ziyade, bugün bile bazı attar dükkanlarında gördüğümüz terazilere benzer teraziler bulunurdu.”²⁶ İzzet Kumbaracılar'ın 1988 tarihli *Eczacılık Tarihi ve İstanbul Eczahaneleri* adlı kitabından alınan (s.55) yukarıdaki satırlarda bahsi geçen terazilerin bir örneği ve iki farklı Osmanlı tartı kaşığı, Özdoğan Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Koleksiyonda ayrıca, eczane presleri, alkolmetreler, su filtreleri, otoklavlar yer almaktadır.

Hassas terazi ve tartı kaşığı

²⁶ İ. Kumbaracılar, *Eczacılık Tarihi ve İstanbul Eczahaneleri*, İstanbul 1988, Türkiye Tüning ve Otomobil Kurumu yay., s.55.

Eczane presleri

Alkolmetreler

Su filtreleri

Otoklavlar

Cumhuriyet devrine kadar eczahanelerde doktorlar da hasta bakarlardı. Mesela Tıbbiye hocalarından Dr. Rifat Hüsametdin Paşa ve Halit Şazi Bey gibi şöhretler Sirkeci'de Beşir Kemal Eczahanesi'nde, meşhur asabiye ve akliyecî Raşit Tahsin hoca Eminönü'nde Kazım Eczahanesi'nde, Dr.Mazhar Osman Bey, Divanyolu'nda Nüzhet Eczahanesi'nde bulunurlardı.²⁷

Tolga Eczanesi Koleksiyonu'nda yer alan aşağıdaki hekim çantası, o günün majistral ilaç ve laboratuvar müstahzarlarına ait şişe ve kutularının muhafazasına uygun olup aynı zamanda ufak cerrahi müdahalelerde kullanılabilir malzemelerin taşınmasına da olanak sağlayacak nitelikte nadide bir parçadır.

Hekim Çantası

Sonuç olarak, bir otoklavı, pilül tahtasını, su filtresini, Türk Kodeksi'ni, drog kutularını eczaneye gelen dostlara anlatmak, Türkiye'de bilinen en eski eczane kaşeli reçetelerini (1866, 1893, 1901 tarihli reçeteler vs.) onlarla paylaşmak, bu mesleğin ne kadar saygın ve değerli olduğunu gelecek nesillere aktarmak adına büyük önem taşımaktadır. Geçmiş dönem eczacılığının estetik ve zarafetini, Tolga Eczanesi'nin kurumsal kimliğine amblem ve logosu ile taşımış olan Ecz. Suzan - Murat Özdoğan çifti, eczacı mesleğinin saygınlığı ve tarihi üzerinde önemle durmaktadır.

Tolga Eczanesi'ne ait logolu evrak.

²⁷ Bedii N. Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Derstleri*, İstanbul Üniv. Yay. No.1582, İstanbul Üniv. Eczacılık Fak. Yayın No.10, İstanbul 1970, s.256.

Günümüz modern eczane koşulları ile eski zamandaki iyi eczacılık uygulamaları, en az 90 yıllık bir ürün dolabında bulunan bir ilaç kavanozundan alınan hammaddeler ile yapılan majistral ilaç ve bu formüllerin yazıldığı reçetenin “Tolga Eczanesi” antetli “reçete iade zarfı” ile hastaya geri verilmesi şeklinde birleştirilmesi düşünülmektedir. Ecz. Murat Özdoğan’ın eşi Ecz. Suzan Özdoğan, majistral ilaç yapımında Anadolu yakasının önde gelen eczacılarından.

Eski eczahanelerde eksik olmayan soba, o sobanın kenarında dost sohbetlerine şahit olan eczahanenin Tekir kedisi, soba üzerinde kaynayan çaydanlık, günümüz modern Tolga Eczanesi’nde yerini tezgah altı akvaryum, otomatik çay makinası, çalan klasik müzik eşliğinde bir süre içinde olsa sorunlardan uzak dost sohbetlerine ve paylaşımlara bırakmıştır.

2005 yılı Aralık ayında yapmış oldukları yeni bir düzenleme ile, işleyen bir müze eczahane olma özlemlerini gidermeye çalışmış olan Ecz. Murat Özdoğan, Tolga Eczanesi’ne gelen dostlarına, bir tarafta 90 yıllık iki adet ahşap dolap, diğer tarafta modern kapalı çekmece ilaç dolapları gibi, geçmiş ile günümüzü bir arada yaşatarak, eczacılık mesleği ve tarihini bir nebze de olsa gösterebilmek ve o günleri kendileri ile bir kez daha yaşayabilme fırsatı bulmak istemiştir.

Tolga Eczanesi’nde sergilenen Eczacılık Tarihi koleksiyonundan bir bölüm.

Tolga Eczanesi’nde sergilenen Eczacılık Tarihi koleksiyonundan bir bölüm.

Bir eczacının asıl amacı, etik kurallar çerçevesinde mesleğini icra ederek, toplumu bilgilendirmek ve mesleğinin saygınlığını korumak ve kollamak olmalıdır. Bu ancak geçmişten gelen ve geleceğe taşınacak olan değerler ile sağlanabilecektir.

Murat Özdoğan’s Turkish pharmaceutical history collection at Pharmacy Tolga

Murat Özdoğan graduated from Istanbul University, Faculty of Pharmacy in 1984. Since 1980 he has been collecting not only material related to the history of Turkish pharmacy but Coca Cola items (~13 000 pieces) and music collectibles, toys and food & beverage items (~ 7 500 pieces) as well.

There are 3000 pieces in Özdoğan's history of pharmacy collection which has been categorized under the following three topics: Printed material (1069 items); books, booklets, journals (534 items); miscellaneous objects (1395 items).

Özdoğan's collection comprises many rare pieces among them two prescriptions dated 1866 and 1893 with pharmacy stamps, the 1874 Ottoman Pharmacopeia, a 1901 diploma issued from the School of Pharmacy at Istanbul.

The collection comprises numerous historical items used in pharmacies such as balances, pestle, mortars, wooden containers, ceramic jars, bottles and boxes of galenicals, prescription envelopes, invoices, letter-heads, pharmacy labels, photographs, posters, filters and other pharmaceutical equipment.

M. Özdoğan maintains that history of pharmacy increases pharmacists' prestige. Since 1995, the collection has been exhibited for the public in the Tolga Eczanesi, the pharmacy of Pharm. Suzan Özdoğan, his wife. The pharmacy is located in the Kızıltoprak district of Istanbul.

Key words: History of Turkish pharmacy, Prescriptions, Pharmacy collection, Pharmacy Tolga, Murat Özdoğan.

Tolga eczanesi: Ecz. Murat Özdoğan'ın Türk eczacılık tarihi koleksiyonu

İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nden 1984 yılında mezun olan Murat Özdoğan, 1980 yılından beri eczacılıkla ilgili tarihsel malzeme toplamaktadır. Günümüzde Tolga Eczanesi'ne (Kızıltoprak, İstanbul) sergilenen 3000 parçalık bu koleksiyondaki malzemeler üç ana başlık altında toplanabilir: Basılı malzeme (1069 parça), kitap ve dergiler (532 parça), objeler (1395 parça).

Koleksiyondaki nadir parçalar arasında 1866 and 1893 tarihli damgalı reçeteler, Osmanlı İmparatorluğu'nda yayımlanan ikinci farmakope (1874), Eczacı Okulu'ndan verilmiş bir diploma (1901 tarihli) yer almaktadır. Teraziler, presler, havanlar, tahta kaplar, seramik kavanozlar, ilaç kutuları, reçete zarfları, antetli kâğıtlar, eczane etiketleri, fotoğraflar, afişler ve eczanelerde kullanılan diğer araç-gereç, koleksiyonun diğer parçalarıdır. .

Koleksiyoner Özdoğan, eczacılık tarihinin eczacının prestijini arttırdığını vurgulamaktadır. M. Özdoğan, eczacılık tarihiyle ilgili parçalar yanında zengin bir Coca Cola koleksiyonuna (~13 000), müzik, oyuncak ve yiyecek-içecek koleksiyonuna (~ 7 500 parça) sahiptir.

Anahtar sözcükler: Türk eczacılık tarihi, Reçeteler, Eczacılık tarihi koleksiyonu, Tolga Eczanesi, Murat Özdoğan.